

O avtobiografiji z vidika sodobne genologije in sistemske teorije

Andrej Leben

Universität Wien, Institut für Slawistik, Spitalgasse 2, Hof 3, A-1090 Wien
andreas.leben@univie.ac.at

Članek obravnava problem žanrskosti avtobiografije na ozadju tradicionalnih pogledov na literarne zvrsti ter poststrukturalističnih in kulturoloških modelov. Z vidika empiričnega in sistemskega obravnavanja literature poskuša pokazati, da bi ji lahko pripadala celo vidna vloga pri aktualnih prizadevanjih za preureditev literarne vede v dialogu z drugimi strokami.

Ključne besede: literarne zvrsti / literarni žanri / avtobiografija / avtobiografska literatura

Slovenska literarna veda doslej ni pokazala pretiranega zanimanja za besedila, ki bi jih lahko uvrstili pod skupno oznako avtobiografija. Seveda je treba takoj pristaviti, da je sam pojem problematičen, saj mu v že več kot stoletnem znanstvenem diskurzu ni bilo moč določiti značilnosti, ki bi bile splošno sprejete, da o kakšni občeveljavni definiciji ne govorimo. Slednje bi lahko rekli tudi za evropski roman, ki pa sodi med najbolj obravnavane predmete literarne vede, ker pač vsaj od 18. stoletja naprej velja za literaturo in ustreza kriteriju fikcionalnosti, medtem ko je za avtobiografijo obveljalo, da ostaja zavezana referenčnemu, zunajliterarnemu, nefikcionalnemu svetu in 'resnici', in je bila praviloma izločena iz območja »čiste« literature in tudi iz žarišča literarnovednega zanimanja.

Takšna je bila in pretežno še zmeraj je, še zlasti v strokovnih priročnikih, tudi praksa v slovenski literarni vedi, čeprav so poststrukturalizem, teorija diskurza, dekonstrukcija in drugi filozofsko-metodološki pristopi močno relativirali utemeljenost strogega razlikovanja med fikcijo in nefikcijo, literarnim in neliterarnim, med posameznimi literarnimi zvrstmi in žanri, pa tudi med avtobiografskim in neavtobiografskim. S tega vidika ni samo upravičena, temveč še danes aktualna Dolganova pripomba, da slovenska literarna veda ni vedela, kaj naj bi pravzaprav počela z avtobiografskimi teksti (Dolgan, *Literarnozgodovinske raziskave* 40–41).

Kaj torej početi z avtobiografijo? Preden bom poskusil odgovoriti na to vprašanje, naj vsaj okvirno opredelim pojem avtobiografija, kot ga tu izhodiščno uporabljam, namreč kot zbirno oznako za besedila, ki jih je moč združiti pod tem skupnim pojmom glede na splošno jezikovno rabo in

tekstovne reference v različnih znanstvenih disciplinah in metadiskurzivnih obravnavah. Gre torej za široko zasnovan pojem, ki ne govori o neki enotni »zvrsti« in ne temelji na določenem genološkem ali hermenevtičnem modelu, temveč upošteva dejstvo, da se struktura in funkcija avtobiografije s prakso pisanja spreminja, kot se spreminjajo tudi teoretski pristopi k avtobiografiji. Skupni imenovalec so torej besedila s takšno osnovno strukturo, kjer govori osrednji lik o sebi in svojem življenju (prim. Wagner-Egelhaaf 104). S takšno pojmovno odprtostjo se načelno lahko izognemo tudi pogosti pridevniški rabi besede avtobiografija, npr. v sintagmah kot avtobiografska literatura, avtobiografski roman, avtobiografski diskurz, pa tudi v besednih zvezah avtobiografski dogovor, avtobiografski akt, ipd., ki implicirajo obstoj neke temeljne (zvrstne) oblike avtobiografije in prikrivajo dejstvo, da veljavne (zvrstne) opredelitve samega pojma v resnici ni. V preteklosti je to na eni strani privedlo do različnih alternativnih poimenovanj, od široko zasnovanega termina 'life narrative' (Smith/Watson 3) do ožjih pojmov kot 'ego-dokumenti' (Schulze 9) ali 'avtofikcija' (po Sergeu Doubrovskemu), na drugi strani pa do opisnih oznak kot 'avtobiografska pisava' ali 'avtobiografsko pisanje' (Niggl 598).

Odrpto, nekonkretizirano pojmovanje avtobiografije pušča seveda odprto vprašanje, kakšno je razmerje med avtobiografijo in pismom, dnevnikom, potopisom, esejem ali spomini, ki prav tako največkrat ne veljajo za literaturo v ožjem smislu, ter romanom in drugimi (literarnimi) zvrstmi, kadar se jim pripisuje avtobiografska osnova. V obeh primerih bi si lahko pomagali s pojmom avtobiografika,¹ ki ga Michaela Holdenried uporablja v hevristični funkciji kot zbirno oznako za množico avtobiografskih oblik (Holdenried, *Geschriebenes Leben* 9),² kar pa vsebuje nevarnost, da se zvrstni problematiki avtobiografije, njenemu zgodovinsko-genološkemu razumevanju in poskusom njene zvrstne opredelitve v bistvu izognemo. Vsekakor je pomenljivo, da je Georg Misch v svoji zgodovini avtobiografije iz leta 1907 avtobiografijo označil kot 'literarno zvrst', ki da je drugačna od lirike, epa in drame, ker se lahko pojavi v najrazličnejših oblikah od molitve do romana, in se zato tudi »trdovratno« izmika vsakršni definiciji (Misch 3–7).³ Tudi Wayne Shumaker, Georges Gusdorf in Roy Pascal so avtobiografijo obravnavali kot literarno zvrst, medtem ko so se poznejši raziskovalci kot Ingrid Aichinger, Philippe Lejeune, Klaus-Detelf Müller in Günter Niggl lotili ločevanja avtobiografije od drugih zvrsti in vrst, njene zvrstne zgodovine in tipološke razčlenitve (prim. Niggl 1–17). Iz zvrstnega oziroma žanrskega pojmovanja (avto)biografije je izhajal tudi Bahtin (219). Ko sta poststrukturalizem in dekonstrukcija zavrgla aksiom mimetičnosti literature, se je spremenil tudi pogled na poprej nefikcionalni oziroma referencialni status avtobiografije, na katerem so temeljile njene zvrstne opredelitve,

saj se je meja med fikcijo in nefikcijo začela mehčati. Paul de Man, ki je sicer avtobiografiji v primerjavi z uveljavljenimi literarnimi zvrstmi pripisal nižjo estetsko vrednost, je o njej trdil, da tako empirično kot teoretično ni primeren objekt za zvrstno definicijo in jo opredelil kot bralno figuro ali figuro razumevanja, ki se v določeni meri pojavi v vseh knjigah, in nadalje sklepal, da noben tekst ni avtobiografičen (De Man, 131–132, 134). Michael Sprinker pa je avtobiografska besedila umestil v meje samoreferencialnega pisanja in govoril o koncu avtobiografije (Sprinker 342).

Že ta bežni pregled pokaže, da je avtobiografija oziroma njena zvrstnost izrazito heterogen pojav, vendar se mu lahko približamo, če vzpostavimo dialog med njegovimi raznolikimi opredelitvami. Tak dialog se zdi posebej utemeljen, če sledimo Bourdieujevi misli, da samo primerjalna analiza variacij relativnih lastnosti, ki se na različnih poljih pripisujejo zvrstem, lahko privede tudi do invariant, kakršna je hierarhija zvrsti, ki je očitno vselej ena osnovnejših determinant za prakse produkcije in recepcije del (Bourdieu 75–76). Zvrstne problematike pri obravnavanju avtobiografije torej ne kaže zanemariti, načelno vprašanje pa je, kako sistematizirati to relativno, težko določljivo in včasih povsem zanikano »zvrstnost« avtobiografije.

Če jo umestimo v model nadzvrsti ali nadvrst (lirika, epika, dramatika), zvrsti ali vrst (roman, povest, tragedija, elegija itn.) in žanrov kot interpretacijo oziroma konkretizacijo literarne zvrsti ali vrste v določeni tematiki/snovi, obliki, obdobju ali literarni smeri, stilu (npr. kmečka povest, detektivski roman, petrarkistični sonet, simbolistična črtica) (prim. Juvan, *Žanrska identiteta* 24),⁴ naletimo na vrsto težav. Na ravni nadvrst, ki jih Juvan uvršča v polje esencializma in literarne teorije, bi po besedotvorni analogiji morda lahko govorili tudi o »avtobiografiki«. Ta zamisel bi celo imela oporišče v pobudi Friedricha Sengleja (12, 15), ki se je z ozirom na klasično triado lirika, epika in dramatika izrekel za uvedbo uporabno-namenske besedilne vrste »literarische Zweckform« kot četrte, 'nepoetske' literarne nadvrste, ki naj bi zaobjemala zvrsti nefikcionalne umetniške proze, tako tudi avtobiografijo. Vendar to vnaša zmedo v tradicionalno žanrsko poetiko, ki bi se morala posledično odpreti tudi neliterarnim, pragmatičnim, zgolj funkcionalnim besedilnim oblikam. Toda na dlani je, da tako razumljena avtobiografija oziroma avtobiografika zgodovinsko in genološko ne bi bila enakovredna liriki, epiki in dramatici. Prej bi našli argumente za to, da je avtobiografika v smislu nadčasovne konstante (prim. Hempfer 26) lahko prisotna v vseh treh nadvrstah, na kar je namignil že Misch (6). Podobno velja tudi za anglosaksonki kontekst, kjer je ravno tako malo verjetno, da bi bila avtobiografija sprejeta ob trojici poezija, proza in drama kot četrta nadvrsta.

Manj sporna bi se zdela umestitev avtobiografije med literarne zvrsti, ampak tudi tu se zapleta, ker bi jo morali postaviti ob bok romanu, dramati,

pesmi in ji načelno pripisati literaren status. Kot pokažejo številne razprave, je komaj rešljivo tudi vprašanje, kako ločiti avtobiografijo od romana in drugih proznih oblik, kam uvrstiti njene rimane oblike, kako jo ločiti od zvrsti, ki so ji blizu in praviloma prav tako ne veljajo za »čisto« literaturo.

Potemtakem bi avtobiografijo morda še najlažje uvrstili med žanre, predvsem če z Juvanom zagovarjamo tezo, »da so prava realnost diskurza žanri, da so ravno ti modusi, ki dejansko regulirajo literarno komunikacijo«, kar v manjši meri velja še za zvrsti, najmanj pa za nadvrste (Juvan, *Žanrska identiteta* 24). Toda če ostajamo pri zgoraj orisanem zvrstnem modelu, je vprašanje, katera in kakšna naj bi bila ta literarna zvrst, ki je interpretirana ali konkretizirana na ravni žanrov? Ponujata se dve rešitvi: ali konstituiramo tudi avtobiografijo kot literarno zvrst, ki združuje literarne avtobiografske žanre, ali pa utemeljimo avtobiografijo kot žanr s svojimi podžanri. Obe rešitvi nista preveč zadovoljivi, saj prva ne bi upoštevala vseh oblik avtobiografije, druga pa bi destabilizirala zvrstni sistem, saj bi bil na primer avtobiografski roman kot podžanr žanra avtobiografija zaradi oznake roman povezan tudi s hierarhijo zvrsti.

Vse kaže, da avtobiografije ni moč celovito vključiti v tak model nadzvrsti, zvrsti in žanrov, oziroma da ta model celo ruši, ker v sebi združuje estetsko in pragmatično, literarno in neliterarno, fikcijo in nefikcijo in se manifestira v najrazličnejših oblikah in kontekstih. Možno alternativo ponuja Juvanova koncepcija žanrske identitete z vidika medbesedilnosti, ki ne nasprotuje več »metafiziki prezence«, temveč lahko pojasni nastanek, obstoj, delovanje in spreminjanje literarnih vrst in tudi razmerje besedilo – žanr na način, ki ne zanemarja semantičnih, sintaktičnih in pragmatičnih lastnosti besedil, ki so tisto izhodišče, ki v sami literarni produkciji in njeni sprotni ali naknadni refleksiji izoblikuje žanre (23). Na osnovi medbesedilnosti Juvan zanika tudi monistično gledanje na zvrstne hierarhije, po katerem vsako besedilo pripada nekemu žanru, ta zvrsti in nadzvrsti ter končno literaturi kot metavrsti, temveč izhaja iz tega, da udeleženci literarne komunikacije množice besedil vseskozi kognitivno organizirajo v razrede, ker med njimi odkrivajo sorodnosti v strukturi, pomenih ali kulturnih funkcijah, meje teh razredov pa se z vsakim novim besedilom in njegovo obdelavo v žanrskem metadiskurzu bolj ali manj na novo določajo prek upoštevanja medbesedilnih referenc na prototipska besedila, ki so spet rezultat medbesedilne in metabesedilne interakcije (22). Vlogo teoretskih pojmov pa Juvan vidi v tem, da refleksivno poglobljajo in utrjujejo žanrsko zavest in vplivajo na oblikovanje žanrskega niza in njegovo kontinuiteto, zlasti pri kanoniziranih žanrih. Odtod sklepa, da je medbesedilno navezovanje na žanrsko prototipska besedila in formalno-tematske konvencije, razpršene v variantne nize podobnih besedil, tisti dejavnik, ki

literarne zvrsti in žanre najbolj odločilno oblikuje, jih vzdržuje v zavesti piscev, bralcev, kritikov in drugih udeležencev literarne komunikacije in jih tudi zgodovinsko spreminja, s tem da prekroji njihovo strukturo, jezik, tematiko in funkcije, jih vpenja v razmerja z drugačnimi literarnimi ali *neumetniškimi* žanri (poudaril A. L.) in jih tako premika v žanrskem sistemu družbenega diskurza (22).

Če Juvanovo koncepcijo, ki se je oddaljila od esencialističnih, organskih in nenazadnje normativnih predstav o žanrih in prav tako tudi od njihove de(kon)strukcije, apliciramo na avtobiografijo, imamo pred seboj žanr, ki ga slovenska literarna veda ni kanonizirala, pa tudi teoretsko ga je osvetlila le delno.⁵ To pomeni, da ni izpolnila svoje vloge reflektivnega poglobljana in utrjevanja 'žanrske zavesti',⁶ zato bi lahko pričakovali, da je navezovanje na žanrsko prototipska besedila okrnjeno, kot bi morala biti okrnjena literarna komunikacija, prizadeto pa tudi oblikovanje, vzdrževanje in spreminjanje literarnih zvrsti in žanrov. Vendar se ta problem v prvi vrsti tiče literarne vede same, ki pač ni sledila konjunkturi v avtobiografskem pisanju in je že tako redke tematske obravnave komaj jemala na znanje.⁷ Lahko namreč ugotovimo, da je avtobiografija v pisateljski in založniški praksi vseeno vpeta »v razmerja z drugačnimi literarnimi ali neumetniškimi žanri« in da se tudi »premika v žanrskem sistemu družbenega diskurza«. Vsekakor obstajajo 'hiperteksti' (Koron, *Avtobiografija, fikcija in roman* 75) ali prototipska besedila, le da jih literarna veda v svojem metadiskurzu ni obravnavala, tako da se niz prototipskih besedil na tej ravni ni konstituiral oziroma ni viden, vendar bi bil potreben, če naj avtobiografija živi »od družbenih praks, ki okvirjajo medbesedilne in metabesedilne navezave ter sklicevanja na prototipska besedila« in če naj besedilo ali niz besedil postane »prototip žanra« (Juvan, *Žanrska identiteta* 23). Tako kot za druge uveljavljene zvrsti, bi potem tudi za avtobiografijo veljalo, da se vzpostavlja s prepletanjem družbenih in teoretičnih ter literarnih diskurzov.

Juvanova koncepcija žanrske identitete, po kateri so zvrsti in žanri prek medbesedilnosti vpeti tudi v razmerja z neumetniškimi žanri, ponazori, da z diskurzivnim pojmovanjem žanrov lahko premostimo razmejitve med literarnimi in neliterarnimi besedili. Takšno možnost je nakazal že J. N. Tinjanov, ki je postavil tezo, da se konfiguracija žanrskega sistema evlucijsko lahko spreminja, s tem da zanemarjeni ali zunajliterarni žanri prodrejo z obrobja v središče literature (glej Biti, *Literatur- und Kulturtheorie* 262–263), in za njim tudi T. Todorov, ki je opozoril, da raziskovanje pluralnosti diskurzivnih pravil, navzočih v žanrih »tostran in onstran estetskega«, lahko presega meje literature (prim. Juvan, *Žanrska identiteta* 11). Preseganje te meje je ključnega pomena za slovenski kontekst, kjer je bila avtobiografija dolgo pojmovana kot del biografike ali spominov (Pregelj 90; Trdina 275–276; Kmecl

298–300; Grdina, *Avtobiografija* 203), kot »neliteraren«, kvečjemu »polliteraren« (Kos 165), »paraliteraren« (Dolgan, *Vprašanje spominske literature* 674) ali »polumetnostni žanr« (Bajt 123–125), v čemer gre videti tudi razlog za to, da je bila do konca osemdesetih let 20. stoletja bolj ali manj izključena iz diskurzov slovenske literarne vede.⁸

Diskurzivno, antiesencialistično in neteleološko razumevanje žanrov nam torej načelno omogoča drugačno pojmovanje avtobiografije, in sicer takšno, ki po njeni literarnosti, estetskosti ali normativnosti sprašuje znotraj družbenega diskurza. Zvrstni modeli, ki jih je utemeljila literarna veda in ki vplivajo na udeležence literarne komunikacije, so v tem pogledu le del tega diskurza. Za razliko od drugih nacionalnih kontekstov slovenska literarna veda in tudi starejša literarna kritika avtobiografije pač ni posebej obravnavala,⁹ kar potrjuje tudi domnevo, da so literarne konvencije tesno povezane z nacionalno kulturo in da v vsaki takšni kulturi pomenljivo izstopajo drugačne poteze in funkcije literature (prim. Juvan, *Žanrska identiteta* 16). Poenostavljeno bi lahko rekli, da vsak narod razvije tiste žanre, ki jih potrebuje ali jih želi razviti (Belšak 153). V slovenskem primeru smo soočeni s paradoksom, da literarna veda avtobiografije očitno ni potrebovala, saj je ni kanonizirala in jo je obravnavala eklektično ali v parentezi s 'čisto' literaturo, medtem ko pisateljska praksa od Godine-Vrdelskega in Trdine prek Alešovca, Cankarja, Majcna, Jarca, J. Kozaka, Kocbeka, Bartola, Kralja, Miheličeve, Pahorja, Torkarja, Javorška, Zidarja, Kermaunerja, Rožanca, Zupana, Kovačiča, Petana in Frančiča do Gaborovičeve, Koširjeve, N. Pirjevec, Vogričeve, Snoja in Zlobca pokaže, da je »narod« vsekakor razvil 'žanr' avtobiografije, ki je še znatno obsežnejši, če prištejemo sem še besedila priložnostnih in obrobni avtorjev ter spomine in pričevanja bodisi uveljavljenih bodisi neuveljavljenih piscev.

Glede na to, da so zvrsti in žanri odvisni od nacionalne kulture, konvencij in komunikacijskih interakcij in je splošno sprejeto spoznanje, da ima genologija opraviti s spremenljivimi konstrukti, ki jih sproti in retrospektivno modificira vsako novo besedilo, novo branje, vsak novi metadiskurz, je jasno, zakaj je samo v relativnem, funkcionalistično-diskurzivnem pomenu smiselno govoriti o avtobiografiji kot zvrsti ali žanru. Tematiziranje vprašanja avtobiografije v luči žanrskega diskurza se zdi v slovenskem kontekstu sicer potrebno, ker še ni bilo načeto, je pa po svoje tudi že anahronistično, saj se je znanstveno zanimanje v mednarodnem merilu že davno preusmerilo na raziskovanje jezikovnosti avtobiografije, na njene individualne, družbene in kulturne implikacije in funkcije, na problematiko spomina in spominjanja, mentalitete, imagologije ipd. To pomeni, da se literarna veda dialoško spaja z drugimi strokami, s kulturno in socialno antropologijo, etnologijo, interdisciplinarnimi vedami, spoznavni interes

pa se je premaknil na področja, kjer literarno-estetska vprašanja niso več v ospredju in so žanrski sistemi odprti. Ob tem je znotraj literarne vede opaziti, da se odmika od kategorij besedilo, avtor in delo in se močneje nagiba k opazovanju literature kot sistema.

Pred tem ozadjem se samo po sebi ponuja obravnavanje avtobiografije v sklopu sistemske in empirične literarne znanosti, ki jo je v slovenskem kontekstu celoviteje predstavil Marijan Dović (*Sistemske in empirične obravnave literature*). Dejansko kaže, da model radikalnega konstruktivizma, ki je teoretska podlaga empirične literarne zanosti po S. J. Schmidtu in se prav tako naslanja na ugotovitve sociološke teorije sistemov, zlasti na N. Luhmanna (Dović 22–23), nudi primerna sredstva za natančnejšo razčlenitev problematike avtobiografije, saj lahko integrira celo njene biološke pogojenosti in omejitve (meje, nezanesljivost, spremenljivost, jezikovnost in narativnost avtobiografskega spomina), opozarja pa tudi na relativni, intersubjektivni značaj kategorij resnice in resničnosti, ki sta avtobiografijo dolgo vezali na nefikcionalne žanre. Načelno razločevanje med udeležbo v literarnem sistemu (proizvajanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje – po Schmidtu sodita sem tudi interpretacija in kritika literarnih del) in opazovanjem literarnega sistema od zunaj, je lahko izhodišče za določitev in analizo znanstvenega avtobiografskega diskurza kot samostojnega področja in osnova za meddisciplinarno obravnavanje avtobiografije in njene vpetosti v kulturni in družbeni kontekst ter sistem medijev (41–42). Empirična literarna znanost seveda vodi k temu, da v avtobiografiji ne iščemo več resničnega, izvirnega, od avtorja intendiranega »smisla«, ki je bil pri številnih raziskovalcih avtobiografije izhodišče za razmišljanja o razvoju človekove individualnosti, teorije subjekta, konstitucije jaza in sebstva, temveč da opazujemo njeno funkcijo v komunikacijskih procesih, ki temeljijo na konvencijah. Na njihovi podlagi lahko določimo, ali oziroma od kdaj naprej je kako besedilo realizirano znotraj 'estetske in polivalenčne konvencije' in kdaj prevladuje 'dejstvena konvencija' neestetske komunikacije (46–48). Raziskovanje relacij med avtorjem oziroma avtobiografom, pripovedovalcem in glavnim likom je v sistemske obravnavanju zadeva literarnega obdelovanja. Avtor kot literarni producent, ki ga določajo ekonomski, splošno družbeni, politični in kulturni pogoji, pa izstopa kot osrednji delovalnik v procesu literarnega proizvodnje. Lahko opredelimo njegov odnos do tradicije in vzorcev delovanja, torej tudi do zvrsti, do retoričnih in stilnih oblik, za katere se odloča (50–51). Empirični pristop po Schmidtu omogoča tudi vključitev posredniške vloge založb, ki avtobiografije lahko promovirajo, lektorsko obdelajo ali odklonijo, in osvetljuje pomen sprejemnikov, njihovo subjektivnost in opredeljenost s sistemom predpostavk znanja, izobrazbe, socializacije, motivov in ekonomskih pogojev (54).

Empirični in sistemski vidik nedvomno omogoča celovitejši pogled na avtobiografijo in tudi na vprašanje žanrskosti na sinhroni in diahroni ravni, na njeno odvisnost od komunikacijskih procesov in procesov proizvodnje, posredovanja, sprejemanja in obdelovanja besedil. Prav tako omogoča jasnejšo opredelitev funkcije in vloge udeležencev, dejavnikov in predpostavk v sistemu literarnega komunikacijskega delovanja, torej v sistemu literatura. Dejstvo, da so avtobiografije lahko del sistema literatura, lahko pa tudi del drugih sistemov, kjer je merodajna neestetska komunikacija, pa opozarja tudi na nujnost širšega obravnavanja avtobiografije kot dela družbenega sistema, povezanega s komunikacijskim sistemom kulture in znanosti. S takega gledišča lahko hkrati opazujemo avtobiografske komunikatne baze (tekstovne in ustne komunikate, njihovo jezikovnost, funkcije in značilnosti), njihovega proizvajalca (avtorja), njihovo posredovanje (založbe, mediji), zgodovinsko, kulturno in literarno sprejemanje na osnovi konvencij in pričakovanj ter njihovo metatekstualno obdelovanje s strani literarne kritike, zgodovine in teorije. Vzpostavljane in spreminjanje žanrskosti avtobiografije, ki posledično tudi ni enoten pojav, bi lahko opazovali kot proces interakcij oziroma komunikacije na vseh teh ravneh, ki so spet pod vplivom drugih delov družbenega sistema. Nikakor ni nujno, da so vse te ravni, ki so se izoblikovale šele z diferenciacijo družbenega sistema, formirajo pa se lahko tudi nove, zmeraj udeležene v tem sistemu 'avtobiografije', kot nam to ponazori slovenski kontekst.¹⁰

Pričujoči poskus sistematizacije žanrskosti avtobiografije pokaže, da se odpirajo številne raziskovalne možnosti, če je literarna veda v dialogu z drugimi disciplinami. Kakor je samo v funkcionalistično-diskurzivnem pomenu smiselno govoriti o zvrsti ali žanru avtobiografije, tako velja to predpostaviti tudi za žanrski diskurz, ki s sistemskega vidika poteka na različnih komunikacijskih ravneh. Zato lahko zasnujemo pojem avtobiografija zelo široko in tudi v tesni navezavi na 'sorodne' in oddaljene žanre, oziroma ga lahko vsakič prilagodimo potrebam konkretnega raziskovalnega zanimanja. Vanj lahko sprejmemo vse vrste ali tipe avtobiografij, ne glede na njihov literarni status, prav tako spomine in pričevanja, potopise in celo pisma in dnevnike. Kakšen je raziskovalni potencial avtobiografije, je razvidno iz mednarodne raziskovalne dejavnosti, kjer se avtobiografija obravnava znotraj diskurzov spomina, spominjanja in kulturnih diferenc, v zvezi z etničnimi, spolnimi in socialnimi skupinami, marginaliziranci in priseljenci, v ženskih in feminističnih študijah, v raziskavah o prvi in drugi svetovni vojni, holokavstu, če se tu omejim na kulturne vede in sociologijo. V tem oziru se ravno avtobiografija ponuja celo kot paradigmatičen primer, ki lahko prispeva k pojmovno-metodološki in institucionalni preureditvi znanstvenega in pedagoškega polja literarne vede v dialogu

z družboslovjem, zgodovinopisjem, kulturologijo, semiotiko in raziskavami medijev, kot jo predlaga Juvan (*Literarna veda* 18) in ima oporo tudi v zasnovi 'interdiskurzivnega dialoga' Petra V. Zime (366) in sociološkem pojmovanju literarne vede.¹¹

OPOMBE

¹ Pojem avtobiografika je Igor Grdina uporabil že v svojem magistrskem delu (*Avtobiografija pri Slovencih*) in pozneje tudi v svoji disertaciji (*Avtobiografska književnost pri Slovencih*), vendar ga ni nikjer jasno preciziral (prim. Koron, *Prispevki za žunrsko skico* 64). Omogočil mu je skupno obravnavanje spominov in avtobiografij, kot na istem mestu ugotovlja Alenka Koron, in ga zato najdemo lahko tako v zvezi z antičnimi, srednjeveškimi ali sodobnimi teksti bodisi literarnih ali neliterarnih piscev, kakor tudi kot sinonim za avtobiografsko pisanje, avtobiografska besedila ali avtobiografske spise.

² Glede rabe pojma avtobiografika prim. tudi monografiji *Im Spiegel ein anderer in Autobiographie* Michaela Holdenried. Lahko pa pomaga tudi pri podrobnejši razčlenitvi pisnega avtobiografskega gradiva, če izhajamo iz triade avtobiografija, avtobiografika in avtobiografsko pisanje. Avtobiografsko pisanje nam lahko služi kot osnovni pojem, ki v krožnem modelu koncentrično zaobjema avtobiografiko in je na svojih mejah prav tako propusten kot avtobiografika, ki združuje takšne besedilne oblike, v katerih se avtobiografsko pojavlja v različnih sintezah s tradicionalnimi zvrstmi ali vrstami, denimo v biografiji, memoarih, dnevnikih, pismih, potopisih, romanih ali celo pesmih. Jedro tega modela pa bi tvorila avtobiografija, ki ji velja naša pozornost.

³ Podobno stališče sta pozneje izrazila tudi Olney (*Metaphors of Self* 3–5) in de Man (132).

⁴ Pri razčlenitvi zvrstnih oz. vrstnih kategorij sledim Juvanovem modelu, ki je prevzel Kosov predlog, naj se besedi zvrst in vrsta pojmujeta kot sinonima, in izrazje dopolnil s pojmom žanr, kot ga uporabljata tudi Hladnik in Pavličič (Juvan, *Žanrska identiteta* 23–24).

⁵ Glede teoretskih zasnov in žanrskosti avtobiografije dotični avtorji največkrat uporabljajo le ožji izbor tuje strokovne literature. Tako se Miran Hladnik (*Majnov avtobiografski fragment*) v prvi vrsti sklicuje na Ingrid Aichinger (*Künstlerische Selbstdarstellung*, 1977). Igor Grdina se v svojem magistrskem delu (1991) opira zlasti na leksikografske vire in Bahtina (*Teorija romana*, 1982) in šele v disertaciji (1994) navaja tudi nekaj standardne literature (G. Misch: *Geschichte der Autobiographie*, 1950; G. Niggel (ur.): *Die Autobiographie*, 1989; M. Salzmann: *Die Kommunikationsstruktur der Autobiographie*, 1988; J. Starobinsky: *Kritički odnos*, 1990). Silvija Borovnik (*Ne le vijaček*) navaja kot vire G. Mischa, K.-D. Müllerja (v: *Textsorten und literarische Gattungen*, 1983), B. Neumanna (*Identität und Rollenzwang*, 1970), R. Pascala (*Die Autobiographie*, 1965), H. Whitea (*Auch Klio dichtet*, 1990). Po številu, širini in aktualnosti pa so najbolj upoštevani teoretski pristopi k avtobiografiji kot žanru v člankih Alenke Koron (glej op. 7).

⁶ Seveda tudi žanrska zavest ni homogena, kar pogojuje že sama kompleksnost literarne komunikacije, temveč jo je treba razumeti kot zgodovinski, ideološki in političen konstrukt (Biti, *Literatur- und Kulturtheorie* 266).

⁷ Že leta 1982 prvič objavljena študija Alenke Puhar (*Prvotno besedilo življenja*), pionirsko interdisciplinarno delo s področja otroške avtobiografike na Slovenskem, je ostala bolj ali manj neopazena. Iz magistrskega dela (*Avtobiografija pri Slovencih*) in disertacije (*Avtobiografska književnost pri Slovencih*) Igorja Grdine so bila objavljena samo nekatera poglavja. Le malo

pozornosti so bile doslej deležne tudi razprave Alenke Koron, ki je izhajala iz rastočega števila nefikcijske umetniške proze in avtobiografske beletristike v sodobni slovenski literaturi in tematizirala težave pri žanrskem določanju, poimenovanju in obravnavanju teh besedil, zlasti ob prozi Lojzeta Kovačiča (Koron, *Prispevki za žanrsko skico* 62–70), pozneje pa na osnovi teoretskih prispevkov Bourdieuja, Eca, Iserja, Silla in Schaefferja ter pred ozadjem spreminjajočega se družbeno-kulturnega konteksta in preurejanja literarnega kanona v procesih postmoderne predlagala vpeljavo »mehke« žanrske oznake 'roman kot avtobiografija' za določen niz povojnih slovenskih besedil, v katerih se prežemata, ne pa tudi stapljata žanrsko izročilo romana in avtobiografije (Koron, *Avtobiografija, fikcija in roman* 69–76).

⁸ Če sodimo po številu novejših člankov in razprav, se v tem oziru ni kaj dosti spremenilo, toda več desetnih diplomskih nalog in nekaj disertacij vendarle kaže, da si avtobiografija utira pot v literarnoznanstveni diskurz.

⁹ Listkovni katalog literarnih pojmov na Znanstveno raziskovalnem centru SAZU, ki temelji na izpisih iz slovenske periodike od začetkov do leta 1970, ne vsebuje niti petdeset gesel s področja avtobiografije.

¹⁰ Avtobiografsko pripovedovanje ali proizvajanje ustnih avtobiografskih komunikatnih baz ima v slovenskem kontekstu za seboj dolgo zgodovino, medtem ko so v slovenskem jeziku napisane avtobiografije v glavnem šele dosežek druge polovice 19. stoletja, nakar so postale vsebolj opažen del besedilne in literarne produkcije, ne pa tudi predmet literarne kritike, zgodovine in teorije, ki so jih do konca osemdesetih let komaj vzele na znanje. Vseeno najdemo medbesedilne in metabesedilne navezave pri avtorjih samih, bodisi v njihovih avtobiografijah bodisi v parateksth. Tako se Trdina navezuje zlasti na Rousseauja (Trdina, *Spomini* 40), Cankar na Rousseauja in Trdino (Cankar, *Moje življenje* 50), Mrak na Cankarja (Mrak, *Ivan O.* 117, 120), Bartol na Godino, Cankarja in Goetheja (Bartol, *Mladost pri Svetem Ivanu I* 279–282) in na avtobiografsko izročilo sploh (Bartol, *Mladost pri Svetem Ivanu II* 177), Kovačič na več mestih na Trdino, Cankarja, sv. Avguština, Tolstoja, Kafko, Prousta (npr. Kovačič, *Literatura ali življenje* 154–155), Nedeljka Pirjevec na Kovačiča (Leiler – Pirjevec 47) itn.

¹¹ Peter V. Zima govori o 'interdiskurzivnem dialogu', ki ga je predlagal za teoretično komunikacijo med različnimi socialnimi vedami, med katere šteje tudi literarno vedo, češ da si ni več mogoče predstavljati časa primerne literarne vede, ki ne bi aplicirala lingvistične, semiotične, sociološke ali psihološke metode. Integracijo literarne vede v socialne vede zagovarja Zima tudi zato, ker ocenjuje, da objektno področje literarne vede daleč presega literarno besedilo in zaobjema cel literarni komunikacijski sistem: literarni trg, založništvo, skupine bralcev in njihove ideologije, knjižničarstvo, literarna gibanja, literarno kritiko ter literaturo in medije (Zima 366).

VIRI

- Bartol, Vladimir. *Mladost pri Svetem Ivanu. 1. knj.* Ljubljana: Sanje, 2003.
 — — —. *Mladost pri Svetem Ivanu. 2. knj.* Ljubljana: Sanje, 2006.
 Cankar, Ivan. *Moje življenje*. Zbrano delo 22. Ur. Janko Kos. Ljubljana: DZS, 1975.
 Kovačič, Lojze. *Literatura ali življenje*. Ljubljana: Študentska založba, 1999.
 Mrak, Ivan. *Ivan O.* Ljubljana: Prešernova družba, 1991.
 Trdina, Janez. *Spomini*. Zbrano delo 2. Ur. Janez Logar. Ljubljana: DZS, 1949.

LITERATURA

- Bahtin, Mihail M. *Teorija romana. Izbrane razprave*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.
 Bajt, Drago. *Pišem, torej sem. Priročnik za pisanje*. Maribor: Obzorja, 1993.

- Belšak, Aleksandra. »Žanri v slovenski daljši prozi.« *Slovenski roman*. Mednarodni simpozij Obdobja. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003. 151–160.
- Biti, Vladimir. *Literatur- und Kulturtheorie. Ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe*. Hamburg: Rowohlt, 2001.
- Borovnik, Silvija. »Ne le vijaček v kolesju zgodovine. O funkciji avtobiografskega v literarnem delu Vinka Ošlaka.« *Dialogi* 34.1–2 (1998): 21–31.
- Bourdieu, Pierre. »Das literarische Feld. Drei Vorgehensweisen.« *Streifzüge durch das literarische Feld*. Ur. Louis Pinto in Franz Schultheis. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz, 1997. 33–147.
- de Man, Paul. *Die Ideologie des Ästhetischen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1993.
- Dolgan, Marjan. Literarnozgodovinske raziskave slovenske književnosti. *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ob petdesetletnici*. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1998. 29–41.
- — —. »Vprašanje spominke literature.« *Naši razgledi* 35.23 (1986): 674–675.
- Dović, Marijan. *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004.
- Grdina, Igor. *Avtobiografija pri Slovencih od začetkov do nastopa moderne*. Magistrsko delo, Ljubljana 1991.
- — —. »Avtobiografija pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja.« *Slavistična revija* 40.4 (1992): 341–363.
- — —. *Avtobiografska književnost pri Slovencih v dvajsetem stoletju*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1994.
- Hempfer, Klaus. W. *Gattungstheorie. Information und Synthese*. München: Fink, 1973.
- Hladnik, Miran. »Majcnov avtobiografski fragment med spomini in podoživljanjem (Poskus transformacijske literarne analize).« *Slavistična revija* 37.4 (1989): 463–469.
- Holdenried, Michaela. *Autobiographie*. Stuttgart: Reclam, 2000.
- — —, ur. *Geschriebenes Leben. Autobiographik von Frauen*. Berlin: Erich Schmidt, 1995. 390–401.
- — —. *Im Spiegel ein anderer. Erfahrungskrise und Subjektdiskurs im modernen autobiographischen Roman*. Heidelberg: Winter, 1991.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji. Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: Literarnoumetniško društvo Literatura, 2006.
- — —. »Žanrska identiteta in medbesedilnost.« *Primerjalna književnost* 25.1 (2002): 9–25.
- Kmecl, Matjaž. *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešovič, 1996.
- Koron, Alenka. »Avtobiografija, fikcija, roman: o možnostih žanra 'roman kot avtobiografija'.« *Primerjalna književnost* 26.2 (2003): 65–86.
- — —. »Prispevki za žanrsko skico Kovačičevega pisateljskega opusa.« *Prispevek s kolokvija o slovenskem romanu v Jeruzalemu*, 22. 6. 1991. *Literatura* 3.13 (1991): 62–74.
- Kos, Janko. *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS, 1996.
- Misch, Georg. *Geschichte der Autobiographie*. Zv. I–I. Bern: Francke, 1949.
- Leiler, Ženja – Nedeljka Pirjevec. »Ljubezen in smrt sta zmeraj v paru.« *Literatura* 5 (1993): 44–53.
- Niggel, Günter, ur. *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft, 1998.
- Olney, James, ur. *Autobiography. Essays Theoretical and Critical*. Princeton: Princeton University Press, 1980.
- — —. *Metaphors of Self: The Meaning of Autobiography*. Princeton: Princeton University Press, 1972.
- Pregelj, Ivan. *Osnovne črte iz književne teorije*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1936.
- Puhar, Alenka. *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus, 1982.

- Schulze, Winfried, ur. *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin: Akademischer Verlag, 1996.
- Sengle, Friedrich. *Vorschläge zur Reform der literarischen Formenlehre*. Stuttgart: Metzler, ²1969.
- Smith, Sidonie – Julia Watson. *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Sprinker, Michael. "Fictions of Self. The End of Autobiography." *Autobiography. Essays Theoretical and Critical*. Ur. James Olney. Princeton: Princeton University Press, 1980. 321–342.
- Trdina, Silva. *Besedna umetnost II*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1958.
- Wagner-Egelhaaf, Martina. *Autobiographie*. Stuttgart, Weimar: Metzler. ²2005.
- Zima, V. Peter. *Literarische Ästhetik. Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft*. Tübingen: Franke, ²1995.

On Autobiography from the Viewpoint of Modern Genre Theory and Systems Theory

Key words: literary genres / autobiography / autobiographical literature

This article thematizes the character of the genre of autobiography against a background of traditional views on literary studies, and deconstructivist, post-structuralist, and culturological models characterized by the doubt about genre definitions. Attempts to place autobiography in the model of supra-genres, types, and genres are problematic because it is impossible to place autobiography in this model in its entirety, and this even breaks autobiography apart because it unites the esthetic and pragmatic, the literary and non-literary, and fiction and non-fiction, and it manifests itself in the most diverse forms and contexts. More appropriate seems to be the discursive, anti-essentialist, and non-theological understanding of genres, which also enables a different understanding of autobiography and poses questions about its literary character, esthetics, or normativeness within social discourse. Because genres depend on national culture, conventions, and communicational interactions, and involve variable constructs, it is worth speaking of the autobiography as a genre even in the relative sense, as well as the functionalist and discursive sense. With regard to the fact that genre systems opened up and international academic interest directed its attention to interdisciplinary research on the autobiography, to its linguistic features, its individual, social, and cultural implications and functions, issues of memory and remembering, mentality, imagology, and so on, and that cognitive interest shifted to areas where literary and esthetic questions are no longer at the forefront, the discussion of the autobiography logically offers itself from the viewpoint of the systems-the-

ory analysis of literature and empirical literary discipline, which provides the means for a more accurate analysis of the autobiography. Because of its potential for interdisciplinary research, the autobiography could even play an important role in current efforts to reform literary studies in dialogue with social studies, history, cultural studies, semiotics, and other disciplines.

March / Marec 2007